A nyelvjárás és az irodalmi nyelv helye és szerepe német Svájcban, különös tekintettel az iskolai oktatásra

1. Az utóbbi években többször is lehetőségem adódott arra, hogy a Zürichi Egyetemen és a Svájci Német Szótár (Schweizerdeutsches Wörterbuch) Intézetében kutatómunkát folytassak, amelynek eredményeiről két ízben is számot adtam, részben Svájc nyelveit és nyelvjárásait bemutatva (vö. Szabó J. 2000: 109–20), részben pedig az ország általános nyelvi helyzetét és az ottani kisebbségek nyelvhasználati problémáit taglalva (Szabó J. 2004: 159–70; 291–8). Vizsgálódásaim során – a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználat bármelyik színteréről (pl. közélet, politika, egyház, iskola, televíziózás stb.) legyen szó – lépten-nyomon visszatérő kérdés volt a svájciak (elsősorban a svájci németet beszélők) viszonya a nyelvjáráshoz és a német irodalmi nyelvhez, a sztenderdhez. Érdeklődésemből adódóan különösen az foglalkoztatott, hogy a svájci német iskolák miképpen tudják megoldani azt a korántsem könnyű feladatot, hogy a végzős diákok továbbra is őrzői, megtartói legyenek anyanyelvjárásuknak, s ugyanakkor a német irodalmi nyelvet is eredményesen elsajátítsák. A svájci németek körében ugyanis – a legkisebb településtől a nagyobb városokig (például Basel, Bern, Zürich) – nagy és igen régi hagyománya van a nyelvjárások mindennapos használatának, s bár a tájszólások változásáról lehet ugyan beszélni, de visszaszorulásukról egyáltalán nem. Mivel az utóbbi időben a dialektológia és az iskolai oktatás kapcsolatát Németország és Ausztria vonatkozásában már vizsgáltam (Szabó J. 2003: 65–74), arra gondoltam, hogy ezzel a problematikával a svájci német nyelvterülethez kapcsolódóan is hasznos lenne foglalkozni. Tervemet egy négyhetes tanulmányút során 2004 áprilisában sikerült megvalósítanom. Kutatómunkámat a Zürichi Egyetemen és a Pedagógiai Főiskolán végeztem, ahol a svájci németoktatás helyzetéről, eredményeiről és feladatairól tájékozódtam, s ennek során elsősorban Peter Sieber professzorral, a némettanítás elméleti-módszertani problémakörének kiváló ismerőjével volt alkalmam többször is konzultálni. Segítőkészségéért, a rendelkezésemre bocsátott különféle kiadványokért és a fölmerült szakmai és egyéb kérdésekben nyújtott támogatásáért ezúton is köszönetet mondok neki.

Ahhoz, hogy átfogó képet nyerhessünk a német nyelvű Svájc iskolarendszeréről, az ottani oktatásnak a nyelvhasználati problémákkal és azok megoldásával összefüggő legfontosabb kérdésekről, szükségesnek látszik, hogy Svájc mai nyelvi helyzetéről és annak történeti előzményeiről legalább vázlatos képet nyújtsak. Az ország sajátos nyelvi helyzete ugyanis – különösen a német nyelvű területen – Svájc történelmében rejlő okokkal magyarázható.

2. Az időszámítás utáni első évszázadokban a mai Svájc területét is hosszú ideig a kelták birtokolták. Ennek nyelvi nyomai jó néhány földrajzi névben (pl. *Jura,*

Linth, Solothurn, Winterthur), sőt még személynévben is (pl. *Windisch*) máig fennmaradtak (l. részletesebben Heinrich Boxler 1994: 87). A mai német Svájc területén viszont – egészen a Szent Gallentől délkeletre húzódó Rajna-völgyig – a rétorománt beszélték, amely a római korig visszanyúlóan az indogermán és a kelta hatásnak egyaránt ellenállt. Időszámításunk előtt másfél évtizeddel azonban a rómaiak legyőzték a rétorománokat, és véglegesen megtelepedtek a mai Svájc területén. A romanizálódás folyamata ezzel Svájc keleti részén is elkezdődött, bár jóval lassabban ment végbe, mint Nyugat-Svájcban. Nagyjából az 5. század végére teret nyert a latin, és második nyelvként sokfelé használatos lett. Természetesen nem a klasszikus, írott nyelvi latinra kell gondolni, hanem annak egy beszélt nyelvi változatára, amelyet az akkori Svájc lakói, a helvétek főképpen a római katonáktól, kereskedőktől, hivatalnokoktól vettek át. A korabeli latin hatás maradványa jó néhány településnévben napjainkig megőrződött (vö. Heinrich Boxler 1994: 88–9).

A romanizálódás folyamatosságát azonban kb. a 3. század közepétől germán népcsoportok, az alemann és a burgund törzsek betörése és letelepedése zavarta meg. A burgundok – viszonylag kisebb létszámuk és relatíve nagyobb területen való szétszórtságuk következtében – olyannyira a római (latin) nyelv és kultúra hatása alá kerültek, hogy idővel nyelvcseréjük is bekövetkezett. Ezzel szemben az alemannok fokozatosan egyre nagyobb területet hódítottak meg, és jó néhány évszázad múltával – a nyugati és déli vidékek egy részének kivételével – Svájc nagyobbik felét is elfoglalták. Az ország keleti és déli részén a román (újlatin) és az alemann között nyelvhatár alakult ki. Így jött létre Svájc négynyelvűsége, hiszen a svájci német, a francia, az olasz mellett – noha egyre inkább visszaszorulóban van – nemzeti nyelvként a rétoromán is megmaradt és még ma is él (l. részletesebben: Szabó J. 2000: 117–9, illetőleg 2004: 159–70; 291–8). Bár Svájc nem tagja az Európai Uniónak, az utóbbi évtizedekben mégis egyre többen települtek be a különböző országokból, a beköltözők közül különösen a spanyolok és a portugálok száma növekedett meg. Ennek következtében napjainkban már nem is négynyelvű, hanem inkább soknyelvű Svájcról kell beszélni. Mindez természetesen az ország nyelvi helyzetére is hatással van, s ez alól az iskolai oktatás sem vonhatja ki magát Svájc egyetlen vidékén sem, így német Svájcban sem.

Kutatásaim kizárólag a német nyelvű Svájcban folyó iskolai oktatásra terjedtek ki, mégpedig elsősorban annak vizsgálatára, hogy az iskola – a tanulóknak a svájci német nyelv ismeretére (a helyi nyelvjárásra és a sztenderd németre) alapozva – hogyan tud olyan képességeket, készségeket kialakítani és e nyelvváltozatok között olyan egyensúlyt teremteni, hogy a tanulmányaikat befejező diákok mindkét nyelvi formát eredményesen, az adott nyelvi szituációhoz jól alkalmazkodva tudják felhasználni.

3. Német Svájcban a nyelvjárások és német irodalmi nyelv között sajátos, korántsem problémamentes viszony alakult ki, olyan kettősnyelvűség (mediale Diglossie), amely a mindennapi nyelvhasználatban a konkrét beszédhelyzetben a két nyelvváltozat egyértelmű elhatárolásában nyilvánul meg. A német svájci nyelvi helyzet egyik legföltűnőbb – az európai nyelvek többségétől is eltérő – sajátossága, hogy a nyelvjárás és a sztenderd egyenrangú változatként, jól elkülönülő funkcióban él egymás mellett. A Peter Sieber és Horst Sitta szerzőpáros ezt

a következőképpen fogalmazta meg: „Az egyik oldalon vannak a nyelvjárások (nem **egy** nyelvjárás), […] a másikon pedig a sztenderd nyelv áll. A két nyelvi forma – a tájszólás és az irodalmi nyelv – valóban egymás **mellett** létezik: a svájci németek beszédpartnerükről – akár nyelvjárásban beszél, akár sztenderd nyelven – jól meg tudják állapítani, hogy éppen melyik nyelvváltozatot használja. Más szóval: a svájci németeknek váltogatniuk kell a nyelvi formákat, […] s nem tudnak többé-kevésbé normatív nyelven beszélni, a két nyelvváltozat (a helyi nyelvjárás és a sztenderd) között határozott, éles különbség húzódik, s nincs olyan átmeneti, folyamatos kölcsönhatás közöttük, mint amilyen például más fel- és középnémet nyelvi régiókban tapasztalható" (1986: 16; saját fordítás).

A svájci némettől eltérően Németországban és Ausztriában az egyes tájszólások és a sztenderd között – leginkább egy-egy régióban gazdasági, kulturális központ szerepét betöltő nagyobb városokhoz (amilyen pl. Bécs, Graz, Klagenfurt, Köln, Lipcse, Mainz, Stuttgart stb.) vagy nagy történelmi múltú országrészekhez, tartományokhoz (mint például Bajorország) kapcsolódóan – átmeneti nyelvhasználati formaként helyi normatív változat, egy-egy regionális köznyelv (Umgangssprache) jött létre. Ezek a nyelvjárások és a sztenderd közötti helyi nyelvváltozatok – nyilvánvalóan a normatív irodalmi nyelv kialakulásának körülményeivel összefüggésben – Németország északi vidékein a sztenderdhez, délen pedig inkább az ottani tájszólásokhoz állnak közelebb. Német Svájcban ilyen regionális köznyelvek egyáltalán nincsenek, ily módon a mindennapi beszélt nyelvi érintkezésben az egyes helyi nyelvjárások töltik be ezt a szerepet. Német Svájcra tehát **sajátos kettősnyelvűség** jellemző, amely nemcsak a németországi és az ausztriai diglosszia-szituációtól különbözik, hanem más európai nyelvektől is. Ezt a sajátosságot az a körülmény idézi elő, hogy – a bevándorolt idegenajkúak kivételével – lényegében a német svájci őslakosság egészére vonatkozik, a svájci német ugyanis ugyanazon népesség nyelvhasználatában beszélt nyelvi formaként a helyi nyelvjárást jelenti, ezzel szemben a német sztenderd szóbeli nyelvváltozatként csak kivételes esetekben, formális nyelvi helyzetben (pl. egy tudományos előadásban, bizonyos órákon az iskolai oktatásban, az idegennel való beszélgetésben) használatos. Írott nyelvi változatként természetesen a német irodalmi nyelvet használják. Más nyelvekben – a svájci némettől eltérően – a kettősnyelvűség tömeges méretekben, általánosan jellemző nyelvhasználati jelenségként nem fordul elő, így például a magyarban sem. A mai Magyarországon a kettősnyelvűek száma – főképpen az utóbbi két-három évtizedben – csökkenő tendenciát mutat, a fiatalok körében ugyanis inkább csak egy szűkebb értelmiségi rétegre jellemző; a falvakban lakók nagyobb része (főleg a középső és az idősebb nemzedék) inkább olyan egyesnyelvű, aki lényegében anyanyelvének egy változatát, a saját tájszólását használja. A moldvai csángók viszont – történelmi, politikai, kulturális okokból, szervezett magyar nyelvű oktatás hiányában – kényszerszerűen egyesnyelvűek lettek. Ezzel szemben német Svájcban alig van példa az egyesnyelvűségre. Elsősorban az Alpok elzártabb településein élnek olyan lakosok, akik megértik ugyan a német irodalmi nyelvet, de használni nem tudják, s így mindig mindenkivel nyelvjárásban beszélnek. Köznyelvi egyesnyelvűség az őslakosság körében nincs, a különböző értelmiségi rétegek is – mint az egymás közötti nyelvi érintkezés kizárólagos eszkö-

zét – a saját tájszólásukat használják, s azt büszkén vállalva adják tovább a felnövekvő újabb nemzedékeknek.

Német Svájc sajátos kettősnyelvűsége történelmi múltjával, gazdasági és politikai körülményeivel függ össze, amelyek máig hatóan meghatározzák a svájci német nyelvjárások helyét és szerepét, sok más országtól eltérő, napjainkban is magas presztízsét. Német Svájcban – például a magyar tájszólásoktól és a más nyelvet beszélő szomszédaink nyelvjárásaitól elütően – egészen másképpen alakult a sztenderd és a tájnyelvek viszonya az utóbbi két évszázadban. A német nyelvű Svájcban a 19. században az irodalmi nyelv a nyelvjárásokkal szemben egyre nagyobb teret nyert, ezért akkoriban sokan attól tartottak, hogy akár a tájszólások megszűnése is bekövetkezhet. Ezt nagyon jól mutatja Friedrich Staubnak 1862-ben közzétett azon felhívása, amelyben a svájci német nyelvjárások megmentése céljából tájszavak gyűjtésére és egy tájszótár összeállítására szólította föl kortársait. Az itteni tájszólások visszaszorulása azonban nem következett be, sőt a 20. században – a korábbi nyelvi változásoktól eltérően – éppen ellenkező irányú fordulat ment végbe: a nyelvjárások egyre inkább fölértékelődtek, s térhódításuk háttérbe szorította az irodalmi nyelvet. Ilyen jellegű változás, amely a tájnyelvek presztízsének növekedését hozta magával, a többi német nyelvű régióban csak az 1970-es évektől figyelhető meg, s megközelítőleg sem volt olyan erőteljes, mint német Svájcban. Hogy miért következhetett be ilyen, a nyelvjárásokra nézve kedvező megítélés a 20. század elején, az azzal hozható összefüggésbe, hogy akkoriban Németországból és Ausztriából viszonylag nagy-számú értelmiségi, hivatalnoki réteg települt be a fellendült gazdaságú Svájcba, és jelentős szerepe lett a német irodalmi nyelv terjesztésében (l. részletesebben W. Haas 1981: 10). Ez ellenérzést váltott ki a svájciakban, s ellenhatásaként a svájci németek mindent elkövettek anyanyelvük, azaz saját nyelvjárásuk megtartásáért. Mindezt a P. Sieber–H. Sitta szerzőpáros a következőképpen foglalta össze: Az említett értelmiségiek „…abban az időben a Német Birodalomból és Ausztriából való németek voltak, akik főképpen a gazdaságilag jelentős (svájci) városokban laktak, és beosztásuknál fogva fontos szerepük volt a helyi polgárság társadalmi, kulturális életében. Az első világháború előtt […] a nagyobb városok nyelvjárása (így például különösen Zürichben) veszélybe került. Bizonyos üzletekben a vevőket már német irodalmi nyelven üdvözölték, és az idegeneket ezen a nyelvváltozaton kezdték a svájciak is megszólítani. Ezzel ellentétes mozgalom […] a századforduló táján kezdett kibontakozni. 1904-ben megalapították a német Svájc Nyelvi Egyesületet, 1906-ban pedig a Svájci Honvédelem nevű szervezetet. Ezeknek tagjai arra kötelezték magukat, hogy nyelvhasználatukban – mind a nyelvjárásban, mind pedig az írott nyelvben – ápolni fogják a svájci német nyelv tisztaságát, szépségét, és jellegzetes sajátosságainak megőrzésére törekszenek. Ettől az időtől, vagyis az 1900-as évek elejétől datálódik az úgynevezett »első nyelvjárási hullám«, amelyet a 20. században másik kettő is követett, mégpedig a 30-as években, majd a 60-as évek végén. Az utóbbi még nem is tekinthető befejezettnek, és nagyobb hatású, mint amilyenek az előzőek voltak” (1986: 19; saját fordítás).

A fentiekben kifejtett előzményekből remélhetőleg jól kitűnt, hogy a nyelvjárás megőrzése a svájci németek számára nemcsak a szűkebb pátriához való ra-

gaszkodást, identitástudatuk erősítését és megtartását jelenti, hanem nemzeti önállóságuk biztosítékát is. Ezt Roland Ris 1986-ban végzett kutatásai is igazolták, amelyekről Peter Sieber a következőket írta: „Az utóbbi időben Ris gazdag anyag alapján vizsgálta a nyelvjárás(ok) és a sztenderd német viszonyának alakulását a 19. század óta, és – Bern kantonbeli adatokból kiindulva – azt állapította meg, hogy a svájci németek számára a 20. század elejétől fogva a helyi nyelvjárások a demokrácia és az önállóság garanciáit jelentették, s ily módon ellentétbe kerültek Németország arisztokratikus jellegű irodalmi nyelvével, és sok – többnyire magas beosztású – némettel is" (1990: 83). Svájc egészének és ezen belül különösen német Svájcnak a történelmi múltjával, több évszázadra visszanyúló demokratikus hagyományaival függ össze az a szemléletmód, az a nyelvi attitűd, ahogyan a svájci németek anyanyelvükre, a kisebb-nagyobb nyelvközösségek által féltve őrzött és megbecsült helyi nyelvjárásokra tekintenek. Az körükben, mindennapi nyelvi érintkezésükben elképzelhetetlen, hogy lenéznék vagy megszégyenítenék a nyelvjárásban beszélőt, s azzal feddnék meg a kisgyereket, diákot vagy bárkit, hogy milyen csúnya tájszólással beszél.

4. Hogy az iskolai oktatásban milyen szerepet töltsenek be a svájci német nyelvjárások és a sztenderd német, az azóta vissza-visszatérő kérdés mind a tanárok, mind pedig az oktatásügy felügyeleti szervei, hivatalai számára, amióta az iskolába járást kötelezővé tették. Az alsófokú oktatásban az írott nyelvnek (Schriftsprache) az írás- és az olvasástanításban, a felsőbb osztályokban pedig a különféle írásbeli formák elsajátításában a német nyelvű Svájcban is régi hagyománya van. Mivel azonban normatív beszélt köznyelv nem alakult ki, az írott nyelv sokkal konzervatívabb maradt mindmáig, mint például Ausztriában és Németországban. Ugyanakkor német Svájcban – különösen a nyelvoktatásban, de bizonyos tárgyak tanításában is – a helyi nyelvjárások értékeinek felismerése, felhasználása is régi keletű, a tanulók nyelvjárásias nyelvhasználatát, amely erősen kötődik a szülői házhoz, a szűkebb pátriához, az iskolai oktatás már régóta figyelembe veszi.

A 20. század elejétől olyan irányzatok kezdtek teret nyerni a pedagógiában, amelyek a tanulót és annak közvetlen környezetét állították az oktatás és a nevelés középpontjába. Ezek az elképzelések azonban csak néhány évtizeddel később váltak általános reformtörekvéssé, amelyet reformpedagógia címszóval szoktak megnevezni. Német Svájcban ennek az irányzatnak az elindítója, elvi-módszertani kérdéseinek kimunkálója Otto von Greyerz volt, akinek a munkásságát Peter Sieber kutatásai alapján mutatom be (1990: 96–102), Greyerz nézetei ugyanis szorosan összefüggnek az általam vizsgált témakörrel. Reformpedagógiai elképzeléseit *A némettanítás a jövő munkaiskolájában* (Der Deutschunterricht in der Arbeitsschule der Zukunft) című referátumában fejtette ki egy tanároknak szervezett konferencián 1911-ben. A későbbiekben kutatói tevékenysége a némettanítás tárgykörében egyre inkább kiteljesedett, számos tanulmányt és több önálló kiadványt jelentetett meg. Tudományos közleményei évtizedeken át irányt szabtak az anyanyelvoktatásban, kutatási eredményei, nézetei a német módszertanosok őt követő nemzedékére is nagy hatással voltak.

A nyelvoktatást hosszú ideig az írott nyelv előtérbe kerülése jellemezte. A 19. század utolsó évtizedeiben és főképpen a 20. század elején a szakmódszer-

tanosok egyre inkább fölismerték a szóbeli nyelvhasználat fontosságát, és a latinoktatás példaképül állításával szemben a szóbeli készségek szerepét kezdték hangsúlyozni az anyanyelvtanításban is. Ezeket az elgondolásokat fejlesztette tovább Otto von Greyerz azzal, hogy általában a beszélt nyelv jelentőségének elismerését – ezen belül a nyelvjárásoknak az oktatásban való felhasználását szorgalmazva – részletesen is kifejtette. A nyelvoktatásban a nyelvjárásokat kiindulópontnak tekintette, ezenkívül a nyelvtantanítás szempontjából is hasznosnak tartotta a tájnyelvi jelenségek felhasználását, mégpedig oly módon, hogy a tanulóknak a szűkebb pátriájukban szerzett nyelvjárási ismereteit a nyelvtanórákon a német irodalmi nyelv sajátságaival kell összevetni. Az utóbbi kérdéskört *A nyelvjárás mint a némettanítás alapja* (Die Mundart als Grundlage des Deutschunterrichts) című munkájában bővebben is taglalta. Végül említésre méltónak tartom még azt is, hogy Greyerz koncepciójában a nyelvoktatással kapcsolatban új és fontos felismerés volt a tanítási órákon történő kötetlen beszélgetések fontosságának nagyra értékelése.

Greyerz kutatásait és a korabeli reformpedagógiai törekvéseket Peter Sieber foglalta össze (1990: 129–30). Egyik megállapítása az volt, hogy a reformpedagógiai vitákban kialakult javaslatok olyan távlatokat nyitottak meg a tanítás megújítására, amelyek a tanuló személyiségét és az azt meghatározó körülményeket (pl. a szülői ház, a mikrokörnyezet) állították előtérbe. Ez alapvető feltételt teremtett a tanulóközpontúság figyelembevételére, amelynek fontos következményei vannak az iskolai oktatás minden területén. A szóbeli nyelvhasználat fölértékelődése pedig egyrészt növelte a nyelvjárások egyébként is magas presztízsét, másrészt megerősítette azt a felfogást, hogy az anyanyelv- és az idegennyelv-oktatásban a szóbeli és az írásbeli készségek fejlesztése egyaránt fontos. Mindezt német Svájc sajátos nyelvi helyzetében úgy kell megvalósítani az iskolában, hogy a végzős diákok a kommunikáció mindkét változatának, a nyelvjárásnak és a német irodalmi nyelvnek birtokában legyenek, s mindig hatékonyan, az adott nyelvi szituációnak megfelelően tudják majd alkalmazni.

5. Az iskolával szembeni társadalmi elvárások növekedése miatt napjainkban sokfelé a világon az iskolai oktatást erőteljes teljesítménykényszer jellemzi, s többnyire nehezebb feltételek közepette kell(ene) az iskolának többet teljesíteni, mint a korábbi évtizedekben. Így van ez német Svájcban is, ahol – a már említett sajátos kettősnyelvűség és az ebből adódó feladatok – többletteherként jelentkeznek. A továbbiakban e kettősnyelvűség két pólusáról, a nyelvjárásnak és a német irodalmi nyelvnek az iskolai oktatásban elfoglalt helyéről és szerepéről szólok.

Német Svájcban általában egy-egy helyi nyelvjárás alapismereteivel és természetes, mindennapi használatával fölvértezve kerülnek iskolába a gyerekek, ahol kettős feladatnak kell megfelelniük: a magukkal hozott anyanyelvjárási ismereteket úgy kell megőrizniük és bővíteniük, hogy emellett a sztenderd németet is magas fokon sajátítsák el, mert további (szakmai) előrehaladásukhoz mindkét nyelvváltozatra szükségük lehet. Ezt a kettős célt Peter Sieber a következőképpen fogalmazta meg: „Sprachförderung sowohl in der Mundart als auch in der Standardsprache gilt heute als unbestrittenes Bildungsziel der Schule. Dabei steht für die Mundarten eine Förderung der mundartlichen Register im Vordergrund, während in der Standardsprache schriftliche wie mündliche Register auf- und ausgebaut

werden sollen" (1990: 84). Mindezt korántsem könnyű megvalósítani. Az iskolára, az ott tevékenykedő tanárokra vár az a feladat, hogy a tanórákon és az azokon kívüli oktatási-nevelési alkalmak során a kitűzött célok érdekében – a tanulókkal jól együttműködve – minél eredményesebben tudjanak munkálkodni.

A tanítás nyelve lényegében mindenütt az a sztenderd nyelvváltozat, amely egyéb nyelvi formák (főként a nyelvjárások) fölé boltozódva összeköti az azonos nyelven beszélőket, és így lehetővé teszi az egy nemzethez tartozók mindennapos kommunikációját szóban és írásban egyaránt. Így van ez német Svájcban is, ahol az iskolai oktatás általában német irodalmi nyelven folyik. Használatának kérdései, problémái a tankötelezettség bevezetése óta végigkísérik a német svájci iskolát is, mégpedig az irodalmi nyelv és a nyelvjárás közötti, a már említett sajátos viszony miatt.

Az iskolába kerülő gyerekek elsődleges nyelve német Svájcban a nyelvjárás, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne ismernék – a tájszólásokhoz viszonyítva alacsonyabb fokon – a német irodalmi nyelv beszélt változatát is. Abban, hogy a sztenderdnek ezt a nyelvi formáját is általában jól megértik, elsősorban a televízióban látható gyermekműsoroknak, a CD-ROM-os játékoknak és a felnőttektől hallott meséknek, történeteknek van fontos szerepe. Zürichi óvodákban végzett fölmérések például azt mutatták, hogy a gyerekek ugyanolyan jól megértették a német irodalmi nyelven hangzó történeteket, mint azokat a meséket, amelyeket a helyi svájci német nyelvjárásban mondtak el nekik. Érthető tehát – ezt több kutató is hangsúlyozza (vö. pl. B. Siebenhaar–A. Wyler 1997: 14) –, hogy óvodás korukban a gyerekekben kedvező, pozitív vélemény alakul ki a német irodalmi nyelvről. Hogy jól megalapozott sztenderd nyelvi ismereteik legyenek, annak esélyei sehol sem annyira jók, mint az alsófokú oktatásban. Sajnos ezt a lehetőséget alig aknázzák ki a tanítás folyamatában.

A tanulók pozitív viszonya a német irodalmi nyelvhez – a német svájci tapasztalatok szerint – a felsőbb osztályokban, elsősorban a középiskolában kezd megváltozni. Ennek oka főképpen abban rejlik, hogy az oktatás, a tanítási óra középpontjába többnyire azok a hibák kerülnek, amelyeket a diákok a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban elkövetnek. Mindez általában negatív hatással van önértékelésükre, s további elbizonytalanodásukhoz vezethet, és ennek következtében előbb-utóbb a sztenderd némettel szemben ellenszenv, bizonyos fokú negatív hozzáállás alakulhat ki bennük. Így a nyelvjárás a szabad idő, az érzelmek, a különféle önként vállalt programok (pl. családi, baráti összejövetelek) nyelvhasználati formája lesz, a sztenderd német pedig főképpen az iskola nyelve, amelyhez a kötelességszerűen végzett munka, a tanultakról való számonkérés kapcsolódik, ez pedig általában ellenérzést, idegenkedést vált ki a diákokban. Ennek a nyelvi attitűdnek a megelőzése nagyon fontos, mert a sztenderd német elsajátításáról – éppen a tanulók későbbi sikeres pályafutása érdekében – lemondani nem lehet. Hogy ezt német Svájcban mennyire komolyan veszik, azt jól mutatja az a tény, hogy a nem német anyanyelvű gyerekek a német irodalmi nyelv (sőt helyenként még a helyi nyelvjárás) mielőbbi és pontos megismeréséhez, megfelelő szintű használatához külön lehetőséget is kapnak az iskolában. A sztenderd német beszélt és írott változatának kellő ismerete csak úgy valósítható meg, ha az iskolai oktatásban

(a nyelvjárás mellett) következetesen ezt a nyelvi formát is használják. Erre a német svájci diákoknak szinte kizárólag az iskolában van módjuk.

Svájc több évszázadra visszanyúló demokratikus hagyományaival függ össze, hogy az ország huszonhat kantonjában (önállóságukat és például a helyi gazdasági, kulturális, nyelvi helyzetüket figyelembe véve) kisebb eltérések lehetnek bizonyos törvények között, így például az oktatás egy-két részletkérdésében is. A legfontosabb, Svájc egészére kiterjedő törvényeket a kétkamarás szövetségi parlament (Vereinigte Bundesversammlung) határozza meg, előfordulhatnak azonban olyan esetek is, amikor az egyes helyi kantonok kormányának és parlamentjének van joga a döntéshozatalra. A vitás kérdésekben mindig kikérik a lakosság véleményét, ezért viszonylag gyakori, hogy hol az egyik, hol a másik kantonban népszavazást írnak ki. Természetesen a svájci államszövetségben arra törekszenek, hogy országszerte jól összehangolt döntések szülessenek. Így van ez például az iskoláztatást illetően német Svájc kantonjaiban is. Az a kép, amelyet – kellő tömörséggel, de azért bizonyos részletkérdésekre is kitérve – a B. Siebenhaar és A. Wyler a német svájci iskolákban folyó oktatásról (ezen belül a helyi nyelvjárásnak és a sztenderd németnek az egyes tanítási órákon való használatáról) felvázoltak, általánosan jellemzőnek tekinthető. Az iskolai oktatás főbb kérdéseit a két nyelvváltozat (a nyelvjárás és a német irodalmi nyelv) szempontjából – az iskolába kerüléstől a felsőoktatásig – a következőképpen foglalták össze: „Az iskola vállalja magára, hogy a gyerekeknek az írott nyelvhez közeli irodalmi németet közvetítse. […] Az irodalmi nyelv megismerése, elsajátítása fokozatosan történik. Az első tanévben szinte kizárólag nyelvjárásban beszélnek, a második év során szaktárgyanként térnek át a sztenderd németre. Az olvasástanításban felhasznált szövegek azonban kezdettől fogva irodalmi nyelviek. […] Az oktatás később is ezen a nyelvváltozaton folyik, de csak a tanítási órákon. A tanórák előtti szervezési feladatok elvégzése, majd az órák utáni szünetekben a tanulókkal folytatott megbeszélés és a tanárok egymás közötti társalgása is tájnyelven történik. Bizonyos tanórákon viszont még a felső tagozaton és a középiskolában is megengedik a nyelvjárás használatát, ha azt a szóban forgó téma indokolttá teszi. A készségtárgyak (pl. a rajz- és a testnevelésórák, a gyakorlati foglalkozások) általában tájszólásban zajlanak, a közismereti órákon (pl. a matematika, a különféle természettudományos tárgyak tanításakor) viszont az irodalmi németet beszélik. Ezeken az órákon is lehet azonban a nyelvjárást használni, ha a munka nem osztályközösségben, hanem kisebb csoportokban folyik. Egyébként hasonló a helyzet a felsőoktatásban is: az előadásokat irodalmi nyelven tartják, a gyakorlati foglalkozásokon viszont magától értetődő a tájnyelv használata. Sőt egyes esetekben még az is előfordul, hogy a szóbeli vizsgák, ahol kevesen vannak jelen, ugyancsak nyelvjárásban folynak” (1997: 21–2; saját fordítás).

Az idézetteknek a számonkéréssel kapcsolatos részletéhez azt szeretném hozzátenni, hogy az egyetemi és a főiskolai vizsgákon eléggé gyakori, amint azt Peter Sieber és Horst Sitta munkájában olvashatjuk (1997: 21–2), hogy az oktató nyelvjárásban üdvözli a jelölteket, s a vizsgával járó izgalom csökkentésére például a hogylétükről érdeklődik, hétköznapi dolgokat hoz szóba, és a tényleges feleltetés akkor kezdődik, ha a tanár sztenderd német nyelven kezd beszélni. Hogy

az egyes tanítási órákon milyen arányban használatos a nyelvjárás, illetőleg az irodalmi nyelv, az egyébként például az iskoláknak a német svájci országrészen belüli földrajzi helyzetével, sőt még a településformával is összefügghet. Német Svájc nyugati vidékein általában gyakoribb a tájnyelv használata, mint a keleti részeken (így pl. Bern kantonban nagyobb mértékű, mint Szent Gallen környékén). S ami – különösen magyar szemmel nézve – meglepő: a nyelvjárásias beszéd előfordulása az iskolai oktatásban a városokban tűnik gyakoribbnak, ahogy ezt P. Sieber és H. Sitta megfogalmazta: „Eine Rolle scheint schliesslich auch der Standort der Schule zu spielen, und zwar in folgender Weise: Der Gebrauch der Mundart scheint in städtischen Gebieten häufiger zu sein als auf dem Land. Das könnte – so paradox es klingen mag – eine Folge der kulturellen Progression in der Stadt sein: Die sozialen Veränderungen und die damit einhergehenden Veränderungen im Sprachverhalten sind in den urbanisierten Gebieten weiter fortgeschritten" (1986: 64). Az mindenesetre általánosan elfogadott vélemény, hogy a sajátos nyelvi helyzet következtében, mivel nem alakult ki a svájci német tájszólások fölé boltozódó köznyelv, a szóbeli nyelvhasználat túlnyomórészt nyelvjárásban történik, ezért az iskolának fontos feladata, hogy a német irodalmi nyelv (főként annak svájci német változata, a *Schweizerhochdeutsch*) mellett a helyi tájnyelvi változatok megőrzését is minden lehetséges eszközzel támogassa. Minthogy a svájci német nyelvjárások az élet minden területén (a magán- és a közéletben egyaránt) fontos szerepet játszanak, a mindennapi nyelvi érintkezésben napjainkban is határozott és töretlen funkciót töltenek be, német Svájcban szó sincs a tájszólások visszaszorulásáról, pusztulásáról, csupán olyan kisebb mértékű változásukról, amelyek korunk tudományos-technikai előrehaladásával, bizonyos globalizációs jelenségek térhódításával függnek össze, és a tájnyelvi szókészletet érintik elsősorban. A már említett „harmadik nyelvjárási hullám" még ma is tart, a szóbeli nyelvhasználatnak az utóbbi időben bekövetkezett fölerősödésével (például a telefonbeszélgetések számának növekedése, az elektronikus médiumokban a beszélt nyelv, vagyis a tájnyelv elsődlegessége miatt) a nyelvjárások a korábbi időkhöz képest napjainkban még inkább fölértékelődtek. A svájci németeknek a németországi némettel szemben általában fenntartásaik vannak, idegenkednek használatától, s ha lehetséges (volna), inkább saját nyelvjárásukra válta(ná)nak át. A nem német anyanyelvű idegennel való beszélgetésben viszont – amint azt jó néhányszor magam is tapasztalhattam – természetes számukra, hogy a német sztenderdet használják.

A nyelvjárásoknak az iskolai oktatásban betöltött szerepét a svájci dialektológusok és a szakmódszertanosok is régen fölismerték. Ezt jól mutatja például az a tény, hogy az utóbbi egy-két évtizedben olyan cikkek, tanulmányok és önálló kiadványok egész sora látott napvilágot, amelyek – nemcsak elméletileg, hanem a tanításban felhasználható gyakorlati példákkal is – jól megalapozták a német svájci iskolának az anyanyelvi nevelésben végzendő feladatait és lehetőségeit. Ezen publikációk közül Peter Sieber és Horst Sitta (1986), illetőleg Peter Sieber (1990) könyveit emelem ki, amelyekre ebben a dolgozatomban többször is hivatkoztam. Mindkét szerző világosan látta, hogy a nyelvjárások és az iskolai oktatás kapcsolatának vizsgálatához nemcsak elvi-elméleti alapvetésre van szükség, hanem olyan módszertani elképzelések, eljárások fölvetésére és kidolgozására is, amelyeknek

középpontjában a tanítás áll. Ezt az elgondolást valósították meg a *Nyelvjárás és a német irodalmi nyelv a tanításban* (Mundart und Hochsprache im Unterricht) című közös munkájukban (1994), amely német Svájc két alapvető nyelvváltozatáról közöl ismereteket, és – gazdag nyelvi példaanyag alapján – kézzelfogható, gyakorlati segítséget igyekszik adni a tanárok mindennapi tevékenységéhez. Kiadványukat, amely több mint tízezer példányban látott napvilágot, és amelyet Zürich kanton minden egyes iskolája megkapott, a tapasztalt oktatókon kívül a tanárszakos hallgatóknak és a pályakezdő tanároknak is a figyelmébe ajánlották. A kötetben megjelent írásokat az Előszóban a szerkesztők három témába sorolták (1994: 9). Ezek a következők: 1. Peter Sieber és Otto Stern dolgozatát a beszédfejlesztés (Sprechen – Lernen), a nyelvelsajátítás (Spracherwerb) és a nyelvhez való viszonyulás (Spracheinstellungen) címszavakkal lehet tömören jellemezni. A tárgykörhöz tartozó általános információk mellett módszertani eljárásmódokat is közölnek, különösen a beszédkészség-fejlesztés területéről, mégpedig a német irodalmi nyelv elsajátításával kapcsolatban. 2. A második blokk – Bruno Good és Pankraz Blesi írásai – nagyrészt konkrét nyelvi adatokat (az írott és a beszélt nyelvben előforduló hibákat) és a tanításban felhasználható gyakorlatokat tartalmaznak. Az itt található ismeretek és módszertani kezdeményezések jó példaanyagot nyújtanak a tanulócsoportokban végzett közös munkához, ezenkívül segítséget jelentenek az egyetemi és a főiskolai tanárképzésben is. 3. A harmadik témacsoportban – Walter Voegeli és Heinrich Boxler munkájaként – a német Svájcban használatos, két alapvető nyelvi forma, a nyelvjárás és a német irodalmi nyelv közötti fontosabb azonosságok és különbségek leírása kap hangsúlyt, továbbá az a történeti fejlődés, amely a német nyelvű Svájc sajátos nyelvi helyzetének a kialakulásához vezetett.

6. Remélem, hogy írásomban sikerült a négynyelvű, (napjainkban egyre inkább már) soknyelvű Svájc német nyelvű országrészének nyelvi helyzetéről, valamint az ottani iskolai oktatásnak a nyelvjárásokkal és a sztenderd némettel összefüggő nyelvhasználati problémáiról viszonylag részletes képet adnom. Biztos vagyok benne, hogy a német svájci nyelvjáráskutatás (ezen belül főleg az az alkalmazott dialektológia és a szakmódszertan eredményei nekünk magyaroknak is) jó néhány tanulsággal szolgálhatnak. A magyar nyelvjáráskutatásnak – részben például a németországi dialektológiához viszonyítva a később bekövetkezett önálló tudományággá válása, részben (és főképpen) az 1910-es évek elejétől-közepétől mintegy negyedszázadig tartó visszaesése, hanyatlása miatt – olyan sok feladata gyülemlett fel, hogy több évtizedre volt szükség a felhalmozott adósságok egy részének a törlesztésére. A további teendők közé tartozik még ma is például az alkalmazott dialektológiában – annak ellenére, hogy vannak követésre méltó vizsgálódások ezen a téren is (l. részletesebben Kiss J. 2001: 145–156) – olyan füzetsorozat kiadása, amilyet Németországban az 1970-es évektől jelentettek meg (vö. Szabó J. 2003: 68) és az előzőekben bemutatott, Peter Sieber és Horst Sitta szerkesztette kötet (1994). Igaz, a magyar tájszólások korántsem térnek el egymástól annyira, mint például a német nyelvterület nyelvjárásai. Úgy vélem, hogy mégis hasznos lenne a magyar nyelvjárási régiók szerint mindazon tájnyelvi jelenségeket csokorba szedni, amelyek a diákok számára a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban (pl.

a helyesírásban) nehézséget okoznak, és ezeket egy-egy füzetben megjelentetve kézbe lehetne adni a közoktatásban tevékenykedő tanároknak.

Ismeretes, hogy vannak olyan nemzetek, népcsoportok (ilyenek pl. a norvégek, Németországban a bajorok), amelyek nagyra tartják, magasra értékelik nyelvjárásukat. Amint arról az előzőekben már szó esett, német Svájc őslakossága is közéjük sorolható. Számukra a tájnyelv azonosságtudatuk kifejezője és megőrzője, amely a szülői házhoz, a szűkebb pátriához való tartozást, ragaszkodást jelenti. A svájci németeknek ez az igazi anyanyelve, ahogy azt a Peter Sieber–Horst Sitta szerzőpáros megfogalmazta: „Der Deutschschweizer mag die Mundart als seine Muttersprache ansehen und demgegenüber der Standardsprache als 'Vatersprache' oder 'lingua matringa' (Stiefmuttersprache) einen nachgeordneten Rang zuweisen" (1986: 33–4).

– Hát igen. A svájci németeknek ez a vélekedése, felfogása igen régi keletű, amely nemzedékről nemzedékre tovább öröklődött, és ma is őrződik tovább. Nálunk ezzel szemben – legalább egy-két évszázad óta – az jellemző, hogy a tájnyelven beszélőket lenézik, néha meg is szégyenítik. E negatív megítélésnek a megváltoztatásában a magyar oktatási intézményeknek – az általános iskolától az egyetemig – volna tehát teendője. Régi gyökerű szemléletmódot átformálni csak következtes és összehangolt munkával lehet(ne), éppen ezért nagyon nehéz feladat, de talán nem teljesen reménytelen.

SZAKIRODALOM

Ammon, Ulrich–Knoop, Ulrich–Radtke, Ingulf (hrsg.) 1978. *Grundlagen einer dialektorientierten Sprachdidaktik.* Weinheim und Basel.

Boxler, Heinrich 1994. Die Entwicklung der sprachlichen Situation in der Deutschschweiz. In: Sieber, Peter–Sitta, Horst (hrsg.): *Mundart und Hochdeutsch im Unterricht.* Reihe Studienbücher Sprachlandschaft Band 1. Aarau, Frankfurt am Main, Salzburg. 87–102.

Haas, Walter 1981. *Das Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache. Versuch über eine nationale Institution.* (Herausgegeben von der Redaktion des Schweizerdeutschen Wörterbuchs.) Frauenfeld.

Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó. Budapest.

Koss, Gerhard 1972. Angewandte Dialektologie im Deutschunterricht. In: *Blätter für den Deutschlehrer.* 16/1972. 92–102.

Ris, Roland 1986. Die Sprachsituation in der Schweiz. In: *VIII. Int. Deutschlehrertagung.* Bern. 23–34.

Ruof, Arno 1989. Dialekt als Gegenstand des Schulunterrichts. In: Lachinger, Johann–Scheuringer, Hermann–Tatzreiter, Herbert (hrsg.): *Sprache und Dialekt in Oberösterreich.* Linz. 125–34.

Siebenhaar, Beat–Wyler, Alfred 1997. *Dialekt und Hochsprache in der deutschsprachigen Schweiz.* Herausgegeber: Pro Helvetia, Schweizer Kulturstiftung. Zürich.

Sieber, Peter 1990. *Perspektiven einer Deutschdidaktik für die deutsche Schweiz.* Reihe Sprachlandschaft 8. Verlag Sauerländer. Aarau, Frankfurt am Main, Salzburg.

Sieber, Peter 2001. Deutsch als Fremdsprache. In: Helbig, Gerhard–Götze, Lutz–Henrici, Gert–Krumm, Hans-Jürgen (hrsg.): *Ein internationales Handbuch.* 1. Halbband. Walter de Gruyter. Berlin–New York. 491–504.

Sieber, Peter–Sitta, Horst 1986. *Mundart und Standardsprache als Problem der Schule.* (Reihe Sprachlandschaft 3.) Verlag Sauerländer. Aarau–Frankfurt am Main–Salzburg.

Sieber, Peter–Sitta, Horst (hrsg.) 1994. *Mundart und Hochsprache im Unterricht.* Orientierungshilfen für Lehrer. Reihe Studienbücher Sprachlandschaft Band 1. Verlag Sauerländer. Aarau–Frankfurt am Main–Salzburg.

Szabó József 2000. Nyelvek és nyelvjárások Svájcban. *Magyar Nyelv.* 96: 109–20.

Szabó József 2003. A dialektológia és az iskolai oktatás kapcsolatának vizsgálata Németországban és Ausztriában. *Magyar Nyelvőr.* 127: 64–75.

Szabó József 2004. Svájc nyelvi helyzete, különös tekintettel a nyelvi kisebbségekre. *Magyar Nyelv* 100: 159–70; 291–8.

Szabó József

SUMMARY

Szabó, József

The position and role of dialect and standard language in German-speaking Switzerland, with special reference to schooling

The author sketches the present-day linguistic situation in Switzerland and its historical background; then he discusses the main characteristics of bidialectalism in German-speaking parts of the country. As one of the most conspicuous features he mentions that Swiss German and Standard German coexist with an equal status and in well-differentiated functions. He gives a detailed overview of the place and role of local dialects and Standard German in schooling, and briefly considers the related reform-pedagogical attempts. He also summarises how German schools in Switzerland try to solve the not at all easy task that school-leavers should guard and retain their mother dialect while, at the same time, they should master Standard (literary) German during their studies.